NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 10.

ALOIS ZÍSKAL:

O ŘEČI BOŽENY NĚMCOVÉ V „BABIČCE“.

Vynikající spisovatelské umění Boženy Němcové se odedávna uznává, zvláště v jejím nejlepším spise, »Babičce«. Kniha tato, psaná »šťastným a nezkaženým darem poetickým«, jak se již současná kritika vyslovila hned po prvním vytištění, těší se přes půl století opravdové přízni českého čtenářstva, ba stala se v překladu majetkem všech jazyků slovanských a předních jazyků světových. Přes dvacet českých vydání svědčí, že »Babička« nestárne a že její nevadnoucí poesie bude vždycky dojímati mysl čtenářovu.

Avšak »Babička« vyniká také po stránce jazykové, svou krásnou, ušlechtile prostou mluvou. Dvojí prvky možno přesně rozeznávati v její mluvě: lidové, t. j. vliv nářečí a jazyka obecného, a umělé, t. j. vliv jazyka spisovného. Sbírajíc pohádky, navykla si Němcová vypravovatelskému způsobu lidovému, prostému slovníku a skladbě, hojným příslovím a pořekadlům. Výsledkem toho jest ušlechtilá názornost, konkretnost, jež jest jistě charakteristická pro dobrou češtinu. Neboť konkretností právě se liší náš jazyk na př. od němčiny, mnohem abstraktnější.

Vliv prvků umělých, spisovné češtiny z let padesátých, jest více formální, dodávaje slovům hláskoslovných a tvaroslovných forem spisovných, ačkoli ani to ne vždycky; jen málo působí na slovní poklad autorčin a její obraznou mluvu.

Z těchto dvou zřídel čerpajíc, vytvořila si Božena Němcová svéráznou, samorostlou mluvu, o níž můžeme říci, že jest to ne čistý jazyk spisovný, nýbrž spíše jadrná mluva obecná, očištěná

ode všech hrubých zrn lidových. Nejčastější odchylky od spisovného jazyka v »Babičce« jsou tyto:

1. Slovesa a přídavná jména vztahující se k plurálům podstatných jmen středních mívají ženské koncovky, na př. jaké jídla; takovéto kvítka; ty světla; housátka prostrkovaly hlavičky; ty černé obočí; děvčata volaly, zpívaly, vstaly; (vnoučata) hověly svým návykům; o zvířatech, které zastřelil; atd.

2. Podstatná jména mužská a střední mívají, ač zřídka, v některých pádech ženské koncovky, na př. v instrum. pl. -ami (kombinace vlivu mluvy lidové i spisovné): šátk*ami*, mezi prst*ami*, s fald*ami* a j.; duálové -ama (také u neuter): křídl*ama*, mezi dvěma lip*ama*, port*ama* a j.; v lokale pl. -ách: na vor*ách*.

3. Časté užívání zájmena »ten«.

4. Jo-ové přítomné časy mají v 1. sg. a 3. pl. často koncovky *-u* a *-ou*, na př. skryj*u* se, exerciruj*u* se, vymaluj*u*, miluj*u*, děkuj*u*, polej*u*, raduj*ou* se, zabij*ou* se, žij*ou*, verbuj*ou* a pod.

5. Infinitiv jest vesměs bez koncového *-i*.

6. Odchylky v kvantitě, na př. kn*í*ha, l*í*pový, n*á*potom, p*í*la, pivov*á*r, vysm*á*hlý, vys*ý*chati, k*ů*rník, k*ů*žel, s*í*rka, t*ý*le (= tele), l*ů*že (= lože), p*í*žmo; pokl*é*sek, myšl*é*nka (obé dříve i ve spisovném jazyce obvyklé); lekárna, nedověřivý, steblo, š*n*ura, š*ň*urka; někde jest kolísání, na př. cv*á*l a cv*a*l; kor*á*l a kor*a*l; chv*í*lka (často), chv*í*lkový a chv*i*lka (jednou); m*ou*cha a m*u*cha; stružka a str*ou*žka; stl*á*ní (postele) a stl*a*ní (= stelivo) a j.

7. Hláskové proměny lidové mluvy pronikají často v živém líčení venkovského prostředí, na př. chl*í*v, ingoust, k*ý*ž, kol*í*bka, lašťovička, l*í*čka (= léčka, nástraha), l*í*k, l*í*to (= 1) léto, 2) dynovačka), le*j*tko, ml*í*ko, *mh*a, mle*j*nice, *ň*áký, nose*j*ček, ok*ý*nko, osme*j*čiti, *ou*řad, *ou*ředník, *ou*zko, *ou*zkost, *ou*zkostně, porcelán, porcelánka, prol*í*zati, propl*í*tati se, re*j*že, re*j*žový, sl*í*vání, sl*í*vati, sme*j*čení, sme*j*čiti, sme*j*kati, stre*j*c, stre*j*ček, s*ů*va, škvrna, tříška, ukol*í*bavka, vyl*í*vati, vyl*í*zati, vysme*j*čiti, zave*j*sknouti si, žbán. Značná část těchto slov se ovšem vyskytuje také v tvaru spisovném.

8. Slovní poklad »Babičky« obsahuje též četná slova z mluvy lidové, a to z několika dialektů, na př. bandor (= brambor), cachati (ve sněhu po lesích c.), capati, cucek, cvikel, čumenda, čuměti, dišputát, fábor, filuta, fláka, flastr, flaše, flinta, fouňa, frej, futrál, gusto, hamonění (= žvást), heblata (= drobnůstky), hladká ančka (druh polévky), hlavnice (nemoc), hnětanka (druh pečiva), hore (přísl.), hudrkati (o krocanu), húně, hůra (= půda), jarmark, klepavka (= zimnice), kloc (= hadr, špatný

šat), klúcek(!), kokrhel (= klobouk), kunšt, kůtek (= kotník), nahamoniti (= nažvástati), natrefiti, nátura, obalamutiti, obejda, patálie (= válka), poberto (= zloděj), potentát (= panovník), potrefiti, přištívati na někoho, rebelie (= povstání), renčák (peníz), repetiti, bez rozpaků a roztahů, strefiti se, trefiti koho (= 1) správně vymalovati, 2) zasáhnouti střelou, 3) dovésti něco, 4) míti pravdu), trefiti se pro koho (= hoditi se), k čemu (= nahoditi se), zmehnouti, zmodrchati (= poplésti), žíhon (= cop).

Se spisovným jazykem své doby má »Babička« společné na př. nesprávné *užívání vazby přechodníkové* a *nečeské slovosledy*. Přechodníků, jichž obecná mluva nemá, bývá užíváno nesprávně: a) *hledíc k času*, na př. paní Prošková přijdouc viděla . . .; zapírali chlapci zardíce se; (důstojník) nepoznaje Jiřího, myslil, že je přespolní; Barunka, udělajíc z kory březové kabelku, vždy sestře plnou nasbírala; (Kristla) přikryla si tvář bílou zástěrkou, pustíc se do hlasitého pláče; ženci zdvihnouce klobouky vyvolávali paní; doložil Vilém, klepna Adelku; (kněžna) záclonu spustíc a hluboce si vzdechnouc zašeptala; b) *hledíc k rodu*, na př. . . . vyjel rychle Jan, před babičkou poskakujíc; ozval se Vilém, . . . ukazujíc Adelce velký kus sladkého dřeva; zarachotil žebřinový vůz, přijíždějíc pro vojáky; zazněl umíráček, hlásajíc . . .; pohřební průvod, záležejíc z velikého množství lidstva; řekl myslivec, zapalujíc si dýmku.

V slovosledu bývá kladeno sloveso ve vedlejší větě po německém způsobu na konec, na př.: Dost na tom, když se najde jen několik čtenářů, kteří o tobě s takovou oblibou čísti budou, s jakou já o tobě píšu. — Tu najednou přišel babičce list z Vídně od nejstarší dcery, v němž jí vědomost dávala, že manžel její službu přijal u jedné kněžny, a sice jen několik mil vzdálenosti od pohorské vesničky, kde babička bydlí. Tam že se nyní s rodinou odstěhuje, manžel pak vždy jen přes léto že tam bude, když i paní kněžna se tam zdržuje. Ku konci listu stála vroucí prosba, aby babička k nim se odebrala navždy a živobytí svoje u dcery a vnoučat ztrávila. — Nevím, jak se mi tam líbit bude, . . — Když jednoho dne vozík u chaloupky se zastavil, naložil naň kočí Václav babiččinu malovanou truhlu, kolovrat, bez něhož žít nemohla, . . — . . . v rozkošném údolíčku, jež paní Proškové . . . . za byt vykázáno bylo. — . . . šátek, jejž babička na placku vázaný má pod bílou plachetkou; — . . . psala (komorná), že comtessa Hortensie sňatek slavit bude s mladým malířem, . . . — Na hlavě (měl) vysokou černou beranici, na níž po jedné straně od shora až dolů modré mašličky byly. —

Mluva »Babičky« jest propletena hojnými *příslovími* a *pořekadly*, takže by z nich bylo možné sestaviti celou sbírku. Lid venkovský ukládal odjakživa rád svoji životní moudrost do aforistické formy a spisovatelka čerpá hojně z této bohaté studnice, vkládajíc zejména babičce do úst tyto prosté projevy lidové filosofie; jen malá část přísloví a pořekadel »Babičky« jest umělejší.

Příklady: Kdo se nesrovnává s chlebem, nesrovnává se s lidmi. — Čemu se člověk z mládí naučí, k stáru jak by našel. — Když Pánbůh dopustí, i motyka spustí. — Starý člověk podobá se dítěti. — Krev není voda. — Co dává pravice, nesmí vědět levice. — Čeho dost, snadno tím plýtvati. — Dostaneš-li velikého věna, bude ti, muži, poroučet žena. — Bez bolesti není radosti. — Tvářka je mnohdy lhářka ve světě. — Kdo sám zkusil, rozumí. — Všeho moc škodí. — Pýcha předchází pád. — Kdo dlouho vybírá, přebere. — Někdy je lépe mluvit s císařem nežli s písařem a dobré slovo najde dobrého místa. — Z deště jsem utekl a dostal se pod okap. — Proti gustu žádný dišputát. — Čiň čertu dobře, peklem se ti odslouží. — Co hlava, to rozum. — Kolik hlav, tolik smyslův. — Dobrá hospodyňka má pro pírko přes plot skočit. — Kdo dřív přijde, ten dřív mele. — Kdo haní, rád má. — Časté stonky nepřivádí(!) zvonky. — Není kapličky, aby nebylo jednou do roka kázáníčko. — Nic nepomůže malované lůže. — Jak si ustlali, tak budou spát. — Trpělivému všecko na dobré vyjde. — Opatrnosti nikdy nezbývá. — Řemeslo je zlaté dno. — Lidé míní a Pánbůh mění. — Není na světě člověk ten, aby se zachoval lidem všem. — Po matce dcera, po otci syn se poznává. — Kdo v slunci chodí, stíny ho následují. — Zavřete ptáka třebas do zlaté klece, les mu bude přece milejší. — Radost i žalost v lůžku jednom spějí(!). —

Pořekadel, zajímavých rčení a vazeb jest v »Babičce« množství nevyčerpatelné, na př.: dostati se do bílého kabátu (= na vojnu); hoditi se do vozu i do kočáru (= všemu rozuměti); zůstati s něčím za dveřmi (= ustati od čeho); státi se ohryzkem v něčí hubě (= býti pomlouván); vymámil by od jalové krávy týle (o tom, kdo je výřečný); vzíti z každého verše slovo (= pověděti něco stručně); udělati z komára velblouda; kupovati zajíce v pytli; ležeti někomu v uších (= velice naléhati); nositi slzy na ulici (= rozhlašovati svůj zármutek); odložiti něco na vrchní poličku (= nedbati čeho, nermoutiti se); nositi něco za ňadry (= tajiti); zpívati starou notou (= vésti si jako dříve); vylézti s barvou ven (= pověděti pravdu); ukrádati Pánubohu den, zevlovati Pánubohu do oken, chytati lelky (= zaháleti); zůstati

pod pokličkou (= v tajnosti); na někom se všecko zavírá a otvírá (= někdo má všecko na starosti); zvěděti, po čem perník v Pardubicích (= býti bit); váleti se za pecí (= býti nezkušený světa); něco zůstane komu pod prstem (= ukradne); podložiti hedbávný šáteček (= zalichotiti); raditi se s rozumem (= moudře si vésti); jsi pěkný, můžeš jít s dary; čeká (dívka), až pro ni přijedou v kočáře; takovou muziku aby kozel poslouchal; panna, že by si mohla chleba krájet (= velká); co jsem na své nohy vstala, jsem to neviděla; čert nám ho tu byl dlužen (o tom, kdo je nevítaný); ať přijde ve svátek nebo v pátek (= kdykoli); míti barvu (= dobře vypadati); m. něco za lubem; m. něco na mysli, na svědomí; m. někoho plný žaludek; míti kachní žaludek; míti všech pět pohromadě; m. dobrou chvíli; m. posvícení (= dobře se míti); míti se k světu; býti v tom bledě; b. v bryndě; b. v limbu; b. v koncích s rozumem; b. ve psí; b. k světu podobný; všichni všudy někoho berou (o tom, kdo se vzteká); černě koukati (= nepřáti komu); udělati někomu dobrý den; dívati se někomu do hrobu (= přežíti někoho); přijíti někomu do rány; vzíti s sebou něco do hrobu (= do smrti neprozraditi); něčí slovo padlo na dobrou půdu (= došlo pochopení); dojíti kousku chleba (= dosáhnouti nějakého zaměstnání); ukázati někomu, kudy cesta ze dveří (= dáti výhost); babička není v evangeliu (= není neomylná); provětrati faldy (= zatancovati si); někomu je hej (= má se dobře); hoditi hubou (= hrubě odpověděti); neviděti si do huby (= neslušně mluviti); seděti na holičkách (= přijíti do bídy); vraceti se s holýma rukama (= beze jmění, chudý); sladkými kapkami mírniti hořký nápoj (umělé! = dodávati útěchy v neštěstí); dostati na hřbet (= býti bit); sv. Martin přijel na bílém koni; co mi na srdci leželo, padlo mi na jazyk; pelyňkem a jedem někoho krmiti (umělé! = ztrpčovati život); někomu jde práce od ruky; někomu leží kámen na prsou; vyprášiti kanduš; vyrůstati od kaše; chce věděti všemu konec i začátek; míti s někým kříž; udělati kříž za někým (= radovati se z jeho odchodu); nevěděl kudy kam; něco mi vrtá mozkem; něco je mi proti mysli; nastrkovati uši (= naslouchati); odtrhnouti si od úst; složte (t. j. krám), nekoupíme (= marně se namáháte); dáti ťafku někomu (= dobrati si koho); někomu se zkrátí žíly (kdo je líný); v někom není žíly dobré; nese se výše než narostla (= pyšněji nad svůj stav); odzpívati někomu (= přivésti do neštěstí); ohrnouti nos; dáti někomu pamětného (= potrestati); věděti něco jen tak páté přes deváté (= kuse); bývati někde pečený vařený; míti s někým

peklo; přisypati někomu pelyňku; přijíti do plného; podávati si dvéře (= choditi jeden za druhým k někomu); přilívati žluči (= množiti nenávist); v někom je malá duše (= někdo má strach); chlapíka je kde nic tu nic; pověděti co slovo od slova, n. od slova k slovu (= zevrubně); dáti komu co proto; zavaditi o čerta (= klíti); na stará kolena (= k stáru); málo o kom souditi; člověk na místě hodný; chytati se světa; jíti po svých; vésti svou; vzíti za své; přijíti někomu zhruba; přisolovati (= popouzeti někoho proti někomu); v zámku je pravý Babylon (= mluví se tam mnoha jazyky); děvče je dobrá hodina; těšínská jablka; nevymáchaná huba; dobrá kopa; veselá kopa; latinská kuchyně (= lékárna); kvítek z raráškovy zahrádky (o neposedném chlapci); úřednictvo zámecké je nerozdílná ruka (= je zajedno); slepičí trepka (= kdo všecko poví); prošívaná podšívka (= šibal); zaječí srdce; u nás byla jeho Praha (= u nás býval nejraději); a mn. j.

Velmi četná a krásná jsou *přirovnání*, jichž Němcová po lidovém způsobu ráda užívá. Skoro všecka jsou vzata z úst lidu a jen málo jest umělých.

Ze živoucí přírody: přišel jako svatoušek; ležela jako zabitá; býti ustrojen jak kníže pán; mluviti jako anděl; děvčátka jsou jako andílkové; zapomenouti na něco jako na smrt; seděti na koni jako úkropek; kvítko stojí jako panna; (člověk) urostlý jako panna; chytrý jako liška; má nohy jak vůl rohy (= křivé); chlapci jsou jako ohaři (= nezvedení); choditi jako zmámená ovce; vyšlapovati si jako páv; býti živ jako ptáče (= velmi málo jísti); dívka svižná jako srna, skákavá jako čečetka, čiperná jako veverka, veselá jako skřivánek, pracovitá jako včelka; je jako křepelka (= hbitá); plátno bělounké jako labuť; kůň letěl jako vlaštovka; krčiti nos jako králík; milovati se jako ty hrdličky; tlustý jako vepř; seděti jako opička; děvčata přicházejí tancujícím krokem jako laně; bujní junkové jako jeleni (poslední přirovnání jsou již umělá); atd.

Z rostlinné přírody: přehodil ho přes vrátka jako hniličku (= velmi snadno); vypadá (dívka) jako míšenské jablíčko; děvče jak jahoda, jako malina, jako karafiát; (dívka) kvete jako růže; (děti) byly jako kvítí (= čistě oblečeny); zardíti se jako růže; junák urostlý jako sosna; slze jako bohaté hráchy; oči jako charpa; přirovnání umělá, na př.: čelo bílé, čisté, jako list lilie; žíti svorně jako zrnka v jednom klásku; dobrota (= dobrý pokrm), zrovna jako mandle.

Z neživé přírody: býti do práce jako oheň, jako hrom; hladký

co led; chlap jako hora; starý člověk je jak pára nad hrncem; zůstal jako hromem omráčený; tichý jako pěna, seděti jako pěna; držeti někoho jako v kleštích (= pevně); míti srdce jako v kleštích (= zarmoucené); lije se jako z konve; podlaha jako křída; bílý fěrtoch jako led; pláténko jako pergament; plátno je jako plech (= pevné); člověk jako skála (= zdravý, silný); něco je jako sklo (= čisté); má tváře jako slabikáře; míti hlavu jako sníh, vlasy bílé jako sníh; bledý jako stěna; něco by šlo jako otčenáš; rybky se míhaly ve vodě co střely; letěla (dívka) jako šipka; člověk vysoký jako tyč; oči mu svítily jako dva uhly(!); točiti se jako vřeteno; botky se leskly jako zrcadlo; následovati někoho jako stín; býti někomu co pravá ruka; střásti se sebe něčí slova jako rosu; čelo co mramor hladké; plátno bělounké jako kment (ve 2. vydání).

Přirovnání rozvedená (situace): zacházeti s chlebem, jako by cihly v ruce měl; někdo je, jak by ho bičem přeťal; smrdí voninou, jak by facky dával; v stavení je jak na dlani (= těsno); býti někde jako doma; pod podloubím je jako v háji (= plno zeleně); chvátá, jak by za ním hořelo; učení mu jde, jak by hrál; choditi jako pod vodu spuštěný (= smutný); přiběhnouti jako na koni (= velmi rychle); chrápati, jako když kamení sype; třese to ním, jako by měl klepavku; jde, jak by ho pes kousl (= jako opařený); jde, jako by přes propasti kráčel (= opatrně); (Viktorka o černém myslivci:) když ho nablízku cítím, jako by po mně lezlo (o nepříjemném pocitu); krásný, jak by ho namaloval; vyřítila se, jako by s nebe spadla; octnouti se někde, jak by s oblak spadl; pyšniti se, jako by se byl vrátil z Paříže; šli ze světa, jako by svíčku shasil (= klidně umírali); býti jako na trní; hoch je, jak by ho ulil; býti jako u vidění; někde je jako po vyhoření (= smutno); obloha je čistá, jak by vymetl; ve světnici je jako v zahradě (= plno květin); zůstal, jak by ho krví polil; něčí oči se dívají jako z nebe (kdo je na umření); vyhlíží jako sůva z nudlí; opuštěný a osamělý jako hruška v poli; bývalo mi, jak bych v kostele stála (= velebně, vzrušeně); je, jak by ho z mramoru vytesal (= bledých tváří); zdvíhá ramena jako husa křídla, když jí vypadne brk.

Pěkná jsou také rčení *hyperbolická, eufemistická* a *číselná* v platnosti metonymické, na př.:

Býti psu do podvazku (= velmi malý); není ho než duch, než stín (= je velmi sláb); nedati zač ani zlámaného haléře; nestáti ani za babku; nerozuměti něčemu za mák; modré s nebe strhnouti;

přiběhnouti na skok, na slovíčko; moli by ho sežrali (o tom, kdo je nedbalý).

Dostati se do chládku (= býti uvězněn); složiti někde kosti; škoda, že ho země kryje; už je dávno na věčnosti; uložiti někoho k věčnému spánku; poručiti koho Pánubohu (= přáti mu smrti); dopřísti svůj úkol (= zemříti, umělé).

Šeptnutí bylo slyšet za devátou stěnou. — Vzhůru, kohoutek už devětkrát smetiště obešel (bab. budí děti). — Bylo mi líto, že nemám deset životů, abych je obětoval za její lásku (zločinec Beyerovi). — Panáčkové zaváněji na deset honů pížmem(!) (mlynářka). — Nejde s krku, kdybych mu desetkrát po sobě řekla: Já vás nechci (Kristla). — Nastokrát tě pozdravuji (Míla. Babička). — (Tatík) měl za svoji nezištnost tisíceré zaplať Pánbůh (bab.). — (Obdarovaný) řekne tisíckrát zaplať Pánbůh (bab.). — Kdyby do vás tisíc karlátek uhodilo (myslivec).

Frastické bohatství bývá zvláště u některých slov lidových veliké. Na př. u »*hlava*«: nasaditi někomu na hlavu pravé topůrko (= pohnouti někoho, přemluviti); nevím, kde mi hlava stojí; lámati si hlavu (= 1. studovati, 2. truchliti); postaviti si hlavu; vypustiti co z hlavy; něco mi leží v hlavě; něco mi prolítlo hlavou; něco mi nejde do hlavy (= 1. nemohu si pamatovati, 2. nemohu pochopiti); míti něco v hlavě (= uměti); míti plnou hlavu (= rmoutiti se); míti svoji hlavu; míti hlavy pod víchy (= býti opilý); choditi po hlavách (= rozpustile si vésti); ponižovati hlavy (= stávati se skromnějším); prohlížeti si koho od hlavy do paty.

»*Srdce*«: Srdce mi puká; srdce se mi směje nač; nemohu něco přenésti přes srdce; míti srdce k někomu; míti v srdci někoho; zaječí srdce; dodati si srdce; vzíti si srdce, míti srdce, aby... (= odvážiti se); kámen padl někomu na srdce; dělati někomu těžké srdce; zvoliti podle svého srdce; míti dobré srdce; nahlídnouti někomu do srdce; dobýti si něčí srdce.

»*Oko*«: zamhouřiti oko k něčemu (= shovívati); dělati něco na oko; lotrovství mu kouká z očí; hoditi okem někam (= letmo se podívati); něco mi padlo do oka (= povšiml jsem si); někdo je mi sůl v očích; někdo je mi pěkný v očích; zamazati oči někomu (= podplatiti); nespustiti oka s koho; míti na někoho dobré oko; míti od někoho pěkné oko; div oči na někom nenechá; jako by mu z oka vypadl.

Se zvláštní zálibou užívá spisovatelka *deminutiv*. To zajisté v obraze ze života venkovského nepřekvapuje, mluvíť lid rád ve zdrobnělinách. »Babička« kromě toho zevrubně líčí život dět-

ský (děti Proškovy, Kudrnovy, Mančinka mlynářovic) a mluva dětská jest rovněž bohata deminutivy. Zejména však srdečný poměr autorčin k dílu působí rozhojnění deminutiv. A tak nalezl jsem v »Babičce« přes dvě stě různých zdrobnělých slov, většinou z venkovského prostředí a života dětského.

Zato nehojné jsou *složeniny* (komposita), neboť v jazyce lidovém jich bývá pořídku. V celém spise jich jest asi šedesát, z toho většina jsou přídavná jména, značící barevné odstíny.

V slovníku »Babičky« nalezneme hojně slov méně obvyklých nebo zvláštních, na př. dolan, dolňan (= obyvatel údolí, roviny; opak horal), jehličina, jehlina (= jehličí), kacafírek (= mladý, fintivý člověk), kaplice (= kaplička), ker (gen. kru, m. kra ledová), klapkání (pantoflíčků), klapkati, vonné kouřidlo, krákati (o slepici), krhavý (o perlině), mluv m. (= schopnost mluviti), mraveneční (= mravenčí), nadlesný m., naháčová, oblaková barva, námluvník (= námluvčí), náprsí, obroučka (= prsten), odvárka maková (= odvar), odvětovati komu (= odpovídati), okytiti si klobouky, ondati někoho (= trápiti), osiva f. (= mladé osení), padeřkovati (trávnice), pletačka (= žena pletoucí věnce), pochodka (= pochůzka, cesta), poslinka (přadlenám přinesli sušeného ovoce »na poslinku«, t. j. aby po požití měly dosti slin ku předení), požiradlo (= prohlubeň, tůň), přetrženě vykřikovati (= nesouvisle), pruha (= pruh), pučálka (= hrách nebo čočka ve vodě namočená nebo napolo uvařená), smrčina (= smrk), někam je spádno (= po svahu, s kopce), spadovati (= rozpadati se), starosvata, starosvatka (o svatbě), stonek m. (=nemoc), struček (= 1. střechýl, 2. větévka z jehličnatého stromu), svečeřívati se, od svitu do mraku, svraskatělé čelo (= vráščité), šklíbiti se (= šklebivě se smáti), šmáha, šněrovati (o opilém), úbrana (= uchránění), úbytí n. (= úbytě), uplívati se nedok. (= odplivovati si), výmok (= výmol, rokle), výtočka (= výmluva), záklop (= víko u košíku), záhory, zákryt, zapánbovati se nač (= zadušovati se), zástromí, zastydnouti se (= zastyděti se), zaškvěknouti (= zakvičeti, o psu), zatopiti strach (= pitím zapuditi), zlota (= zlý člověk), zraziti si hosty (o hostinském), a j.

Všude jest patrné, že se Němcová přiklání k mluvě lidové a že slov pouze spisovných má mnohem méně. »Babičku« psala s láskou a nadšením, psaní bylo jí jedinou útěchou v neblahém osudu životním. Do svého tvoření vžila se úplně, zapomínajíc na přítomnost, a řeč jí plyne proto přirozeně a prostě po způsobu lidí, jež líčí. Jest velmi poučné pozorovati poměr obojího druhu slov k sobě v četných synonymech.

Spojka *ale* se vyskytuje velmi často, zejména také na druhém místě, o něco méně jest spojky *však* — ta bývá většinou na prvním místě a ve významu citoslovce —, nejméně *avšak* (asi čtyřikrát, psáno a však). *Ač*, *ačli* má po jednom dokladě, *ačkoliv* není tak vzácné, ale přece neobvyklé. Není užíváno spojky *an*, *ježto*, *jelikož*, zato velmi hojné je *poněvadž* a *protože*. *Činiti* má pouze několik dokladů, z toho jeden v přísloví, druhý ve významu »řáditi«, tedy lidovém, *konati* má jediný doklad, *dělati* však je velmi hojné a v různých rčeních, na př.: dělati někomu těžké srdce; dělati pána; dělal (též dělal se), jako by se nebál; nevím, co mám dělat; míti co dělat s úřady; dělati komu laskominy, naděje; dělati si z čeho hřích, svědomí; dělati si blázny z koho; dělati (= velmi naříkati); dělejte už! (= pospěšte si) a j. vedle obyčejných dokladů, jako: dělati sirky, verše a pod. *Dědeček* jest dvakrát hojnější než *děd*, hojnější jest *koukati* než *dívati se*; ve 2. vydání nahrazuje spisovatelka lidové *koukati* několikrát spisovnějším *dívati se*. Neužívá spojky *jestliže*, zato často *jestli* (= lat. si). *Ústa* jsou mnohem vzácnější než *huba*, jež se vyskytuje v četných lidových rčeních, jako: u huby (= blízko), nevymáchaná huba (= člověk neslušně mluvící), hoditi hubou, neviděti si do huby, státi se ohryzkem v něčí hubě a pod. Hojné jest *tedy*, není užíváno *tudíž*. Častější jest *kamarád*, *kamarádka* než *přítel* (zde však také ve významu »příbuzný«), *přítelkyně*, *družka*; *druh* není doloženo. Za obvyklé *myslivec* jest jednou *lesník*. *Kostel* a zvláště *kostelíček* jest obvyklé, *chrám* nikoli. *Nemoc* jest čtyřikrát hojnější než *choroba*. Lidové *sednice*, *sednička* jest častější než *světnice*. Mnohokrát se vyskytuje Pánbůh (na př.: požehnej Pánbůh, zachraň Pánbůh, zaplať Pánbůh, vstáti s Pánembohem, dáti někomu s Pánembohem, poručiti někoho Pánubohu, zevlovati Pánubohu do oken, za chudým chodí s pokladničkou Pánbůh atd.), poměrně řídké jest *Bůh*. Často a v různých odstínech najdeme *kus*, velmi zřídka *část*, ani jednou *díl* (jen příslovečné dílem — dílem). Pouze jednou jest *dědina* (ve vyprávění starého příběhu), často ves, vesnice, vesnička. Poetické *rámě*, *paže* (= ruka) má jen po jednom dokladě, kdežto *ruka* jest velmi hojné, na př.: míti něco v rukou (= rozhodovati o čem), práce mi jde od ruky, vraceti se s holýma rukama, páni jsou nerozdílná ruka, býti někomu k ruce (= pomáhati), míti něco při ruce (= pohotově), býti někomu co pravá ruka, už je ruka v rukávě a j. *Jednou* jest hojnější než *kdys* a *kdysi*, *bouřka* šestkrát hojnější než *bouře*. Poměrně velmi málo dokladů mají slovesa *oznámiti*, *oznamovati*, *nařiditi*, často se vyskytuje *povídati*, po-

vídávati, povědéti, poručiti, poroučeti. Přednost dává spisovatelka tvarům *brzy* a *alespoň* před *brzo* a *aspoň*, vždycky píše *dokud*, nikoli *pokud*. Atd.

Naopak zase některá slova spisovná má ve zvláštní oblibě, na př.: *dodati, dokládati, doložiti* (v řeči), *mnohdy*, *zeleno* n. (= zeleň), *zdali* a pod. Z obyčejných slov má málo dokladů (zajisté náhodou), na př.: *vézti, zdvíhati*, schází vůbec *voditi*.

Slovní poklad »Babičky« má přes sedm tisíc hesel. Původní vydání z roku 1855 má průměrně na stránce 230 slov, což činí na 346 stránkách celé knihy asi 80.000 slov; připadá tedy na stránku dvacet hesel, neboli každé jedenácté slovo jest heslové. Je tedy slovní poklad »Babičky« velmi bohatý.

Mluva B. Němcové není někdy úplně bez vady. Autorka »Babičky« byla vychována německy, vychodila německou školu a spisovné češtině se učila až v dospělém věku v Praze. Tím se stalo, že se jí vtrousily do pera sem tam germanismy (na př. některé z frází zde výše uvedených, jako »přenésti něco přes srdce«, »vzíti si srdce, aby . . .«, »dělati komu těžké srdce«); těch nebyli však prosti ani nejlepší spisovatelé tehdejší doby. František Bartoš, známý dialektolog moravský a ochránce jazykové čistoty, »Babičku« přebrousil. Ale tím ztratila »Babička« mnoho ze své prostoty a přirozené poesie, jíž se tak obdivujeme. »Babička« bude nám přec jen nejmilejší v té podobě, v jaké vyšla r. 1855. Úcta k veliké ženě žádá, aby její odkaz potomstvu zůstal nedotčen cizí rukou.

DROBNOSTI.

JEDEN DRUHÉHO, JEDNI DRUHÉ.

Před dvěma lety (II, 136 a 137) jsme se snažili ukázati, že není německé říkati a psáti *jeden druhého, jeden po druhém* a pod. Tento výklad prý budil mnoho pohoršení mezi starověrnými brusiči; ale nevíme o pokusu jej vyvrátiti.

Vykládali jsme o jiných způsobech, jimiž lze vyjádřiti totéž; vypočítávali jsme případy, kde bez násilí páchaného na českém jazyce je nesnadno, někdy nemožno vyhnouti se rčení »jeden druhého«. Přidali jsme (II, 211) případ další: *u sloves zvratných nebývá obyčejně možno vespolný děj vyjádřiti novým zvratným zájmenem.* Nelze říci »dívali se si do očí«, sotva kdo řekne

i »dívali se sobě do očí«; ani »divili se sobě, báli se sebe, vysmáli se sobě« a pod. Každý Čech by řekl »dívali se jeden druhému do očí«; ale spisovatelka, z jejíhož románu jsme tam uvedli příklad, raději se vyjádřila způsobem, jemuž žádný Čech nerozumí, a napsala »dívali si do očí«. V knize letos vyšlé spisovatel, jejž sice občas přistihujeme při hříchu proti duchu českého jazyka, ale jen, kde propadá strachu z brusičských zákazů, napsal o dvou lidech větu stejně nesmyslnou: »podívali se vzájemně do očí«. Komu? A »vzájemně«? Slovo, jehož lidová mluva nikde nezná, jehož nenajdeme v celé starší době našeho písemnictví, je našim spisovatelům milejší než způsob, jakým se u nás mluví od nejstarších dob podnes. Jakáž pomoc; brusy jej zapovídají!

Dnes přidáváme případ jiný. Vlastně jsme jej naznačili nadpisem 7. hlavy článku »Jeden« (»milujmež jedni druhé« 1. Jan 4, 7; vedle toho »abyste se milovali vespolek«, »abyste milovali jeden druhého«, jak v Kral. bibli čteme jinde), ale měli jsme o něm promluviti podrobněji. »Milujte se vespolek« (nebo tedy třebas i »vzájemně«), anebo prostě »milujte se« lze říci, mají-li se milovati dva lidé nebo lidí více; velmi často ani na přesnosti nebo nepřesnosti výrazu nesejde, domyslíme se často, oč jde, ze situace. Tak zejména, vypravujeme-li o dějích týkajících se *nedílně* několika osob nebo věcí; o dvou osobách i o členech rodiny četnější lze stejně říci, že se (spolu, vespolek) mají rádi, že mají rádi jeden druhého, anebo — zašlým kusem ze zbrojnice 14.—15. stol. — že mají »druh druha« rádi. Je-li řeč o několika osobách nebo věcech, lze se ovšem vyjádřiti *určitě*, jen užijeme-li výrazu »jedni druhé« (»druh druha« nemá mn. čísla); ale rádi uznáváme, že toho opravdu není potřeba (Kral. bible překládá na př. nestejně verše 34.35 v 13. hl. ev. sv. Jana: »Přikázaní nové dávám vám, abyšte se milovali vespolek; jakož já miloval sem vás, abyšte i vy milovali jeden druhého. Po tomť poznají všickni, že jste moji učedlníci, budete-li míti lásku jedni k druhým«; co Bratří překládají jednou »se vespolek«, po druhé »jeden druhého«, po třetí »jedni k druhým«, zní v řeckém originále i ve Vulgátě v podstatě bez rozdílu). Jinak, mluvíme-li o *skupinách* složených z jednotlivců; chceme-li zde mluviti srozumitelně, neobejdeme se bez množného »jedni druhé«. Tak na př. smiřujeme-li dvě strany ve spolku (»musíte jedni druhým povoliti«), anebo je-li řeč o příchodu zástupců několika spolků (»vystupovali jedni po druhých«).

V 1. kn. Samuelově (nebo v 1. Královské) se vypravuje v hl. 18., jak se po smrti Goliášově a porážce Filistinských Saul a

David vraceli s Izraelskými domů. »Stalo se pak,... že vyšly ženy z každého města izraelského, zpívajíce a plésajíce, vstříc Saulovi králi s bubny, s veselím a s husličkami. A prozpěvovaly *jedny po druhých* ženy ty, hrajíce, a řekly: Porazilť jest Saul svůj tisíc, ale David deset tisícův.« A Kral. bible sama výraz »jedny po druhých« vykládá: »jednak jeden houf, jednak druhý; t. zpíváním jedny druhým se ohlašovaly«. Kdo je přesvědčen o nesprávnosti těchto vět, ať se pokusí, jak by jejich obsah vyjádřil »správně« a také zřetelně. 2. Par. 20, 23 čteme o synech Ammon a Moábských, jak »hubili jedni druhé«; zde by snad vyznavač dnešních brusů řekl, že se hubili »navzájem« nebo »vzájemně« anebo po staru »v zájem«, ale Bratří by se asi ptali po výkladě, co vlastně »jedni druhým« spláceli. Že se výrazů »jeden druhého, jedni druhé« nebáli, jako se jich nebojí starší překlady bible, tištěné i psané, a ostatní staré spisy české, poznal by čtenář na str. 192 Biblické konkordance.

Snad se najde někdo, jenž řekne, že tedy, kde je řeč o celých skupinách, je výminka pravidla o nesprávnosti rčení »jeden druhého«. Nám by se ovšem zdálo směšným, zapovídati rčení, jehož nesprávnosti nikdo nedokázal, které naopak se může vykázati všemi doklady správnosti, a dovolovati je přes jeho domnělou »nesprávnost«, kde se bez něho vyjádřiti nelze.

Ještě několik slov o slovech *navzájem, vzájemný, vzájemně*. Řekli jsme v N. Ř. II, 174, že ze starší doby známe jen výraz *v zájem, vzájem* (a to jen ze dvou dokladů z 15.16 stol., pak z Rosova slovníku); znamenal, že se oplácí něco rovnou měrou. Jak se stalo, že tato slova nabyla v minulém století u nás tolik půdy, dovíme se asi teprv, až bude zpracován jazyk našeho písemnictví z minulého století v chystaném slovníku České akademie. Bezpochyby se ukáže, že se to stalo z veliké míry vlivem polským; z polštiny naši spisovatelé před 100 lety leccos přejali. V polštině je *wzajem* (= stč. *vzájem*), *na wzajem, nawzajem, wzajemny, wzajemnie* s naším starým významem (o dluhu a jeho splácení, o oplácení něčeho stejnou měrou) i s významem, jak náš dnešní spisovný jazyk těchto slov užívá; a Jungmann naznačuje v závorkách výslovně polský původ slova *vzájemný*. *Navzájem* v dnešním významě má Jungmann z Šafaříkových Starožitností, a je zajímavé, že se tam toto slovo ještě v závorkách vykládá českým »vzájem«. Kott 4, 1206 má Tkáčovu zprávu, že je na Slovensku *vzájomně, vzájomný*; byli bychom velice vděčni za poučení, jsou-li to na Slovensku slova lidová a v jakém významě se jich užívá. Tato slova tak, jak jich užíváme dnes, ne-

jsou tedy, jak se zdá, původu čistě českého; ale nabyla v našem spisovném jazyce tolik půdy a práva, že snad není třeba je z něho vypuzovati. Upíráme jim však právo úplně z našeho jazyka vytlačovati i *na újmu zřetelnosti a správnosti* výraz domácí, starý, po celém českém jazykovém území známý a správný.

DRŽETI S NĚKÝM.

Také jsme již čtli, že toto rčení je chybné (má prý se říkati »jíti s někým«). Ale nevěříme tomu, protože mimo Jungmannovy doklady z Veleslavína a z Kralické bible známe doklady ještě starší, od Dalimila počínajíc, na př. »Hřivec s Vršovici držieše (= držel), Hovora hospodě (= pánovi, knížeti Jaromíru) věren bieše (= byl)« hl. 34; a doklady ty jdou až do lidové mluvy naší doby. Z Tkadlečka 38b známe větu »já mním, že vy oba (t. neštěstí a smrt) *spolu držíte*«; proto máme za správné i rčení *dohromady držeti*, místo čehož se prý má říkati »svornu býti, zajedno býti, k sobě státi« (»dohromady« snad někomu zní trochu vulgárně; to však se týká vkusu nebo slohu, ne správnosti). — Proč se ostatně mnohým lidem nelíbí výraz *dohromady*, opravdu nevíme. *Pohromadě* přece snad nikomu nezní nemile? Ani *shromážditi*, kde je týž základní obraz, »dáti na jednu hromadu«. *Dohromady, do hromady* ovšem naši předkové neříkali, nýbrž *v hromadu*; ale to přece snad každý ví, že bývalou předložku *v* se 4. p. čeština pozdější skoro veskrze nahradila předložkou *do* (mimo jazyk některých spisovatelů, kteří myslí, kdo ví jaká krása je, napíše-li se, že někdo vešel v pokoj, sáhl v zásuvku, vyňal z ní brýle a podíval se někomu přísně v oči). *Do hromady* znal již Veleslavín, ale psal ještě obyčejně *v hromadu*. Jeho slovník učí říkati na př. »v hromadu se sbíhati, stáhnouti, sraziti, sbíti, stisknouti, spojiti, svésti, slepiti, sloučiti« atd. atd., a tak se mluvilo i psalo dávno před ním, jak vidíme ze Slovníku staroč. Kdyby dnes někdo napsal, že se všichni páni ministři sešli v hromadu nebo vhromadu, byla by to krásná, veleslavínská čeština; ale dohromady je germanismus. Asi proto, že *do* není něm. zu, ani *hromada* něm. -sammen. Snad nemusíme říkati, že nechceme, aby se naši čtenáři nutili všude říkati »dohromady«; ale rádi bychom, aby se nebáli tak říci, kde toho žádá jejich cit.

MAŠÍN.

Apoštol Matthaeus byl našim předkům patronem velmi oblíbeným; proto nalézáme jeho jméno v hojných tvarech, plnějších i domáckých (»pochlebných«, jak se říkávalo), jež žijí posud

zvláště v našich příjmeních. Tak máme jména Matěj, Matějček, Matějčík, Matějka, Matuš, Matouš, Matoušek, Matuška, zněním spíše německým Mates (Mathes, latinskou koncovkou zdokonaleno v Mathesius), Matýsek, Matyáš, Matyášek, Matas, způsobem již u slovanských jmen doby předkřesťanské oblíbeným odvozeniny s š, ch Mach, Mácha, Máša, Machek, Mašek, Machka, Maška, Mašíček, Machát, Macháč, Macháček, Mašata, Machatý, Mašatý atd., s c, které snad vzniklo napodobením tvarů jména Václav, jako Vacek, Vacík, Vacka atd., je Máca, Macek, Macka, Macík, Macan, Macát, Macata atd. Mezi tyto tvary patří také příjmení *Mašín*, v němž není nic, co by souviselo s cizí »mašinou«; ale zdá se nám, že Mašín není původně Matěj sám, nýbrž syn Máchův, Mášův, t. j. Matějův.

V Tomkových Základech (3, 24) čteme, že dům č. p. 50 st. 18a v Mostecké ul. na Malé straně byl roku 1434 majetkem Stephani Hrneczkonis, 1436 Stephani Hrnczek (Štěp. Hrnečka), 1453 Pauli Przibae (Pavla Příby), 1455 Ondraczkonis orphani Stephani Hrnczek (Ondráčka, sirotka po Hrnečkovi), 1462 Przibae viduae (vdovy Příby), 1466 Ondraczconis (Ondráčkův), 1469 Ondraczkonis Przibinczonis (O. Přibince), 1474—1479 Andreae Przibinczonis (Ondřeje P.); asi týž Ondřej Přibinec koupil r. 1473 pivovar na Újezdě (t. 88). Čteme-li tyto zprávy, jak jim rozuměl městský písař 15. st., znamenají: Štěpán Hrnček (dnes bychom mu říkali Hrneček) měl s ženou Přibyslavou (= Příbou) syna Ondřeje (říkali mu Ondráček). Hrnček umřel a přirozeným dědicem byl jeho syn Ondráček; jmění spravovala ovšem za jeho nezletilosti vdova Příba (s poručníkem nebo poručníky). K této vdově se přiženil nějaký Pavel; a protože si ho vzala vdova Příba (nevdova, t. svobodné děvče nebo vdaná žena, vlastně neměla svého plně právního jména; byla dcerou svého otce, manželkou svého muže, kdežto vdova byla, jak my říkáme, »svou paní«), říkali mu Pavel Příba. A jeho nevlastní syn, Ondráček, jakožto syn Příbův (anebo snad jako syn vdovy Příby) byl pak Ondřej (nebo obyčejně Ondráček) Přibinec. Kde vzal otec Hrnček své příjmení, nevíme (snad je zdědil již po otci, snad je dostal sám jako přezdívku pro nějakou příhodu s hrnečkem, nebo že rád vylizoval hrnečky a pod.), ani jak se Pavel Příba jmenoval před svatbou; zato vidíme, jak se příjmení ještě v 2. pol. 15. stol. měnila, jak ještě není rodových jmen ve smyslu dnešním. A vidíme, že se hochovi říkalo Přibinec proto, že se jeho otec nebo matka nebo oba jmenovali »Příba«; Přibinec pak je odvozenina jména, jež by jinak znělo Přibín.

A tak se díváme i na jméno Mašín, třebas nemáme po ruce zápisů, na nichž bychom jeho vznik mohli pozorovati. Mašín je asi syn otce Máchy nebo Máši; podobně Jěšín, Ješín je syn Jiechův (Jíchův) nebo Ješův (Jíšův, Janův), Věšín syn Váchův nebo Vášův (Václavův; v ě se hlásí druhá střídnice původní nosové samohlásky ę jména Vęceslav, o níž svědčí polatiněný tvar Venceslaus); Pešín (a Pešina?) by byl syn Pechův, Péchův (Píchův), Péšův (Píšův, Petrův) atd. Koncovka *-ín* je táž co v místních jménech na -ín (Radotín je dvůr nebo hrad, jehož zakladatelem nebo majetníkem byl Radota, Radotův dvůr) a v přivlastňovacích příd. jm. jako matčin; a poněvadž původně touto koncovkou se tvořily i přivlastňovací tvary mužských jmen sklonění jiných než podle vzoru had, oráč, jsou tvary Mašín, Ješín, Věšín na označení syna Máchova atd. docela pochopitelné (protože Příba je jméno vlastně ženské, Přibín znamená především syna Příbina). Strany přípony -ín odkazujeme k str. 287 loňského ročníku.

Dnes ovšem hoch, jehož matce po rusku říkáme Máša, byl by Mášin, ne Mašín. To proto, že dnes v kvantitě českých samohlásek více než stará pravidla, mající základ v bývalých rozdílech přízvukových a jiných, platí nejbližší slovní vzory. Říkáme Mášin, ne Mašín, protože říkáme Máša, matčin.

TYTÝŽ.

Nejstarší známý tvar tohoto slova, jehož zejména Palacký rád užíval, je *tétéž*, ve »Čteních kněze Benešových« (evangeliáři, jehož český text z rukopisu kapitulní knihovny olomoucké vydal V. Měrka v Prostějově 1918) a v rukopisné bibli Olomoucké z r. 1417 (Kott 4, 73). Tétéž je m. též-též (jako je téměř vedle těžměř, týden vedle týžden) a znamená asi »stejně (a) stejně«, tedy »opět a opět, častěji« a pod. O člověku posedlém »duchem němým« čteme (Mark. 9, 22) »tétéž jej v ohni metalo a u vodu« (frequenter Vulg., často Kral.); jest i příd. jm. *tétéžný* (= častý): »Marta pracováše (= pracovala) při snažnéj, při tétéžnéj službě (Luk. 10, 40; circa frequens ministerium Vulg., při mnohé službě Kral.). Pak se objevuje *týtýž* i *tytýž* několikrát ve výkladech Bratrské bible, odkud toto slovo asi vzal Komenský a v nové době Palacký (jsou i doklady z Šafaříka a Sušila; za našich mladých let tak po Palackém říkávali a psávali i jiní přátelé starého jazyka). Staré tétéž se známým způsobem v lidové výslovnosti měnilo v tytéž, a to snad napodobením tvarů jako totéž, tatáž, tytéž atd., dále v tytýž; a protože

to je slovo v písemnicví neobvyklé, bez knižní a pravopisné tradice, psalo se ne podle původu, nýbrž podle soudobé výslovnosti (jako záhý, záhy m. záhé IV, 146, rozundati a p. m. rozůndati 178).

Jest to patrně staré slovo moravské, v dnešní lidové mluvě asi již zaniklé.

POSUDKY A ZPRÁVY.

G. Bruno, *Děti Marcelovy.* Praktická nauka o dobru a životě občanském. Přeložila Helena Chlumská. 1920. Nakladatel B. Kočí v Praze. (Umělecké snahy sv. CCXI.). 196 str. Cena K 12.— (»včetně přirážky« = s přirážkou).

Knížka, nad kterou bychom se měli zamysliti zvláště v době, již prožíváme a jež má rozhodovati o našem budoucím životě, o našich budoucích osudech. Vysvětluje nám, proč světový boj na život a na smrt, jehož jsme byli svědky, našel Francii a jiné země na západ od nás (s Německem) k tomuto boji tak připraveny, proč jej Rakousko zaplatilo smrtí, Rusko těžkou chorobou, proč my po prvním nadšení nad obnovením našeho státního života toneme v smrtelných úzkostech, dovedeme-li zachovati i našim budoucím, co nám vybojovaly proudy krve cizí i naší. Tato knížka je nám dokladem, jak se dbá ve Francii (a jistě i jinde), aby budoucí občan již v dětských letech dospíval ku poznání, že »stát jsme my«, on sám se svou rodinou, se svými krajany a se vším, co je francouzské, že je jeho povinností vyzbrojiti se vším, čeho třeba, aby z něho byl skutečný a platný francouzský občan, a přijde-li doba zkoušky, i život a statek obětovati na ochranu toho svatého celku, jehož částí je jednotlivec. My, občané rakouští, tohoto svatého celku neměli; snad jej viděli příslušníci národů panujících, ale jejich pohled byl zakalen potřebou, udržovati především v podruží národy, jejichž pány je na čas učinila historie. My, ubozí přemožení a podmanění, státu neměli; snaha vštípiti nám vědomí, že jsme částí státního útvaru, v němž jsme žili, vinou našich podmanitelů jen stále jitřila odpor a nenávist k němu. Naše písemnictví je proniknuto láskou k vlasti naší, k národu našemu, ale ta naše vlast, ten náš národ nám byly pojmy mlhavé, neměly pevného a živého vtělení v životě státním jako u jiných národů. Proto jsme se snad učívali, musívali učiti na školách, jak »náš« stát je zřízen se vším, co k němu patří, mívali jsme i praktickou potřebu jej znáti, ale ne-

měli jsme k němu citu jako k státu svému, a když se přes noc rozpadl, mimo jednotlivce, jejichž život byl přímo spjat s osudy rakousko-uherské monarchie, v nikom z příslušníků národů nevládnoucích se neozvalo vědomí, že se stalo něco, v čem by měl viděti také své neštěstí. Ale bohužel: dnes, kdy v našem státě pojem »my« jednomu znamená příslušnost k jeho stavovské vrstvě, druhému příslušnost k jeho politické straně, třetímu jeho osobní prospěch, dnes vidíme, co znamená nedostatek vědomí, že »stát jsme my«, dnes s tesknou závistí pohlížíme k národům, které také stojí před těžkými problémy třídních sporů, kde však příslušníky různých tříd při všem jejich třídním sebevědomí vede přesvědčení, že jest ještě něco vyššího, svatého, co nesmí v těchto sporech utrpěti ujmy.

Knížka Brunova je povídka, ale povídka, jež neupoutá čtenáře, kterému vzorem povídky je detektivka nebo indiánka. Čteme v ní o četaři Marcelovi, jenž v nešťastné válce Francie s Německem jest účasten ústupu francouzské východní armády v lednu r. 1871 do Švýcar (nemusím čtenáři vykládati, proč si Bruno vybral právě dobu pro Francii tak hroznou). Marcelova žena, kantinská (čteme-li o tažení, snad by nám lépe znělo slovo »markytánka«), právě zemřela po ráně, již utržila, a otci jest pečovati o třináctiletého synka, jejž měli s sebou v poli (ostatní tři děti jsou u babičky). Otec, v boji na ústupu těžce raněný, dostane se se synkem do Švýcar; tam najdou dobré lidi (a Ludvík i děvčátko, které se na konec vypravování stalo jeho ženou) a po válce se ovšem vrátí domů. Marcel se pak stane správcem malé venkovské pošty, jeho dcerka telegrafistkou, atd.; příběhy této malé rodiny by se zdály tím nepatrnější, kdybychom je opakovali ve výtahu. Na konec vidíme rodinu Marcelovu ještě s jinou spřátelenou rodinou v Alžírsku. Ale ten děj je jen podkladem, na němž se má čtenáři dostati formou snadně přístupnou poučení o věcech, jež se mají státi pevnou součástí duševního majetku každého francouzského občana. Dočteme se tam poučení o všem možném; o státním zřízení a státní správě francouzské v jejích rozličných odvětvích i o nejdůležitějších věcech týkajících se života jednotlivcova (o potřebě zařízení zdravotních, o alkoholismu, o šetrnosti atd.). Vše to je prodchnuto láskou k Francii, jež mimo vlastní kraje francouzské zahrnuje i Alsasy s Lotrinskem a francouzské kolonie, láskou, která není pouhým nadšeným citem, nýbrž vidí svou povinnost, cíl života v práci každého jednotlivce ku povznesení sebe samého, své rodiny, své obce a své vlasti, svého státu.

My takových knížek nemáme, a přece by nám jich bylo tolik potřebí. Proto přijímáme s díky ukázku francouzské péče o mládež, již nám uchystala pí. překladatelka, a přejeme jí nejhojnějšího rozšíření. Přejeme jí, aby v ní čtli naši učitelé a těžili z ní na vychovávání naší mládeže v občanských ctnostech, aby ji čtli rodiče naší naděje do budoucích let i dospívající mládež; vždyť povinnosti občanské jsou všude stejné i zařízení státu všude obdobné, a jak se dovídáme, knížka, s níž bychom rádi seznámili čtenáře, bude doplněna ještě tak, aby poskytovala poučení o věcech našich a jejich rozdílech od věcí francouzských. Opakujeme: není to knížka pro zábavu, ani knížka, která by se měla čísti jedním dechem jako napínavý román; plný užitek přinese teprv plné zažití jejího bohatého obsahu, podporované přemýšlením, srovnáváním s poměry našimi, výměnou názorů v hovoru učitele s žákem, otce se synem, jakou nalézáme v Brunově knize samé.

Překlad jeví patrnou snahu vyjadřovati vše co možná zřetelně a prostě; liší se po té stránce na svůj prospěch od leckteré knihy jiné, jejíž spisovatel si libuje v dnešní »krásné« češtině. Ale i pí. překladatelka je dítě své doby, v níž se domnívá každý, kdo píše, že musí hověti módní snaze našich spisovatelů, aby se jazyk psaný aspoň v některých slovech lišil od jazyka mluveného, třebas i na ujmu skutečné správnosti. Vytrvale píše na př. *pouze* místo *jen;* přirozený cit ji vedl na str. 42, že nenapsala jako náš novinář IV, 272, dvakrát po sobě *pouze;* ve větě »jsme *jen* ubozí vojáci« 69 asi zvítězil vlastní jazykový zvyk; »pouze rád bych věděl, jak byste jich (těch tisíci hlav) užíval« 225 dnes ještě není vůbec čeština (Čech by řekl »jen bych rád věděl«). *Vůči* také pí. Chlumské je lepší než lecco jiného: povolnost vůči dítěti (= k dítěti) 15, večer vykonávám vůči sobě samému (= nad sebou) úřad soudce 202 a j. Složené číslovky zná jen v školáckém tvaru »dvacet čtyři hodiny« 16 (12, 18, 63, 64, 67, 160 atd.; řekne který Čech »budeme plnoletí teprve až nám bude 21 rok« 199?); místo *jindy* nebo *dříve* píše důsledně *druhdy;* vedle prostého *začít* 44 stále ruší prostý lidový sloh *jmouti se*, jako *záhy* panuje nad nevinným *brzo* (na str. 118 se vypravuje o neštěstí v lomě a o nutnosti první pomoci, ještě než přijde lékař; pí. překl. si přece netroufala napsati »tak záhy nepřijde«). Ani módní *oproti* m. *proti* neschází (46, 53). »(Ludvík) činil *při chůzi* různé poznámky« 88; pí. překl. se asi bála napsati *mezi chůzí*, zapovídali jí ubohé *mezi* ve škole. Předl. *při* znamená stálou souběžnost dvou dějů; lékař snad poradí churavému člověku, aby při chůzi nemluvil, nekouřil, při vyučování má býti ticho.

Mezi naznačuje, že se něco stalo jednou anebo i několikrát za trvání hlavního děje; opozdilý žák přišel mezi vyučováním, naši předkové se nebáli psáti na př., co kdo řekl »mezi jinou řečí« (Arch. č. 1, 368 z r. 1441, Spis o stavu svob. a manž. 1523, L. 2b; srv. I, 197). A protože se Ludvík asi ozýval svými poznámkami jen občas, nesypal ze sebe poznámku za poznámkou, není zde *při* na místě. »Několik týdnů« 134, 145; Čech říká (ale nepíše) »několik *neděl*«, jako »dvě *léta*«, ne »dva *roky*« (81, 210). *Tož* 140 je zbytečný provincialismus; zde by ostatně snad i Moravan užil jiného slova. *Ničeho* stále čteme místo prostého *nic* (168, 171, 229, 251, 265); »*nadešla* chvíle« místo prostého *nastala, přišla* (199). Bratří dovedli dobře lišiti přivlastňovací *jejich* od jiných významů zájmena *jich;* psali na př. »jako kobylky ve množství přicházeli (nepřátelé), aniž jich neb velbloudů jejich byl počet« Soudc. 6, 5. Dnes by asi český spisovatel napsal na př. »bylo jich a jich služebníků na padesát«; také pí. překl. zná jen přivlastňovací jich, jichž (60, 162, 218), jako nesklonné *její (jejíž* ochráncem 219). Zde aspoň nelze mluviti o skutečné chybě, ale přece o tvarech, jichž se přece jazyk již dávno vzdal na prospěch zřetelnosti.

Také pořádek slov bývá, zase v souhlase s dnešním zvykem spisovatelským, nečeský. Říkáme na př. »byl jsem doma, blýskalo se na časy, dal jsem mu korunu«, ale »včera jsem byl doma, večer se blýskalo na časy, když jsem mu dal korunu, bylo mu to málo«. Kdyby někdo v živém hovoru řekl »když dal jsem mu korunu«, znělo by nám to nečesky, protože v češtině jako ve všech jazycích indoevropských bezpřízvučné slovo stává co nejblíže k začátku věty, nepřekážejí-li věci jiné, zejména odstíny v důraznosti jednotlivých částí věty. Toho dnes není zvykem dbáti v písmě; a přece, kdyby si spisovatel někdy přečetl nahlas, co píše, sám by slyšel, že jeho věty znívají nečesky a že by oživly, jakmile by přemístil slova. Takových nečeských vět je v naší knížce plno. Na př.: »kdykoliv Ludvík se na okamžik vzdaloval, oči četařovy hledaly ho s úzkostí« 26. Bývaly doby, kdy jsme se učívali, že je v češtině možno sestavovati slova skoro docela libovolně, a pokládalo se za vkusné sestavovati je jinak než v živém hovoru. Dnes víme, že to byla chyba, ale u nás se drží každá chyba, zní-li jen nepřirozeně. Zde by měla škola naložiti všecku sílu, aby vrátila jazyku, což jeho jest; nic snad nečiní náš spisovný jazyk tou měrou nečeským, jako ten nečeský pořádek slov. Máme v něm i jiné nectnosti, jichž se také nedovedeme zbaviti; a nalézáme je také v »Dětech Marcelových«. Tak na př.

oblíbené kladení přídavného nebo přivlastňovacího přívlastku za podstatné jméno (bez příčin důrazových). Proč mluviti na př. o »armádě východní«, ne po česku o »východní armádě« (16, 17, 29), o »knížce pokladny pensijní« m. »pensijní pokladny« (110), proč psáti »do města toho« m. »do toho města« (238), »každá část (půdy) byla určena pro jedno dítě naše« m. »pro jedno naše dítě« (232)? I jiné doklady nepřirozeného pořádku slov bychom mohli uvésti, kdyby bylo více místa.

»Děti Marcelovy« (»Marcelovy děti«?) mají i některé uznané chyby, i chyby často kárané. Tak *pakli* 12, *myslet* 14 m. *myslit*, *než aby* m. *aby* 43, 75, *předejít čemu* m. *co* 44, 114, 3. os. mn. č. *onemocní* m. *onemocnějí* 152, *na úkor* m. *na ujmu* 48, rozk. zp. *vezmeme* (asi tisková chyba m. *vezměme* 208), Ludvík záhy *přišel na řadu* 202, *přišla řada* na Ludvíka 184 místo *došlo*, *přišlo* na Ludvíka, *přijati* m. *přijmouti* 194, místo, *které* si přála 195, každý měl, *co* potřeboval 195, m. *kterého*, *čeho*. *Vzadu* je příslovce, jež není zvykem pojiti s 2. p. (babička seděla vedle dětí vzadu vozu 256 m. vzadu ve voze). Anarchie je ve stažených a nestažených tvarech zájmen *můj*, *tvůj*, *svůj;* čteme-li m. j. také *tví rodiče* 276 m. *tvoji*, svedl pí. překl. sluchový klam (životný tvar je *tvoji*, neživ. *tvoje*, *tvé* = v obecné výslovnosti *tvý*). Dnes časem čítáme *příliš* m. *příliš mnoho* (příliš vyjadřuje přebytek děje nebo vlastnosti, samo o sobě nestačí na vyjádření přebytečného množství); tak také »život je dlouhý a je v něm až příliš lidí nešťastných« 77, »Valentin měl ... ránu na hlavě, kudy mu ucházelo příliš krve« (snad se někdo bojí, že »příliš mnoho« je z něm. zu viel).

»Jak bude spokojena« 96 je asi příliš věrný překlad franc. předlohy; Čech by raději zvolal »jak bude ráda!« Mísí se slova *lomař* a *lamač;* mohlo stačiti druhé, protože *lomař* je slovo zbytečné a ne právě šťastně utvořené z nové doby. »Měli jsme více proslulých řečníků než každý jiný národ« 207; snad lépe »než který...« A ještě ledacos jiného bychom měli vytknouti. Jsou to věci, jež vadí, ale také věci, jichž by bylo lze při náležité bedlivosti se vystříhati; smyslu pro správnost a prostotu jazyka má pí. Chlumská více, než nalézáme u četných jiných spisovatelů a překladatelů. Z.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Časopis lékařů českých nevynikal nikdy, právě tak jako jeho stavovská příloha »Věstník, správným jazykem. Pokládám to za vinu redaktorů; jejich nepopiratelnou povinností jest článek, uznávají-li jej

pro jeho věcnou cenu za vhodný pro tisk, po stránce jazykové upraviti — už proto, aby čtenář, který formu literární práce nepokládá, miluje-li svoji mateřskou řeč a svůj národ, za bezvýznamnou, nemyslil, že také panu redaktorovi je mluvnice a sloh španělskou vesnicí. K bohatému klasobraní v těchto obou listech, které si za léta nastřádal pisatel těchto řádků, přibylo posledním číslem »Věstníku« několik skvělých čísel. »Věstník« č. 36 t. r. přinesl stavovský článek z pera Dr. Kroulíka o sporech spolkových v lékařství, kde se čtou tyto slohové perly, nemluvě o slovosledu a stilistice vůbec a nemluvě o tom, že by se celá myšlenka třísloupcového přemítání mohla vyjádřiti několika větami: »Právě Ústřední jednota českých lékařů to byla, která po léta vedla takořka řečeno celý náš stav (krátce a správně: »Právě Ú. J. Č. L. léta vedla takořka náš celý stav«), zvláště tu však čtenáře zaráží fráze »takořka řečeno«. To je nemožná forma, nehledě k tautologii. Že takto mluviti je jakási záliba autorova, vysvítá z podobné »vazby« na jiném místě článku »ale to se nedá, takřka říci, zlomiti přes koleno«. Nejkrásnější vazba se však vyskytuje níže: »Ú. J. Č. L. nebyla sto za celou řadu let ani dalece v stavu to uskutečniti...« místo »Ú. J. Č. L. nebyla za léta ani zdaleka s to, aby uskutečnila...«

Trochu více lásky k jazyku, pánové! Vinen je tu spisovatel i redaktor.

nr.

*

Asi před měsícem byla ve sportovní rubrice večerních Národních listů otištěna tato zpráva jazykem vskutku »česko-slovenským«:

N. SK. v. SK. T. (Nitranská župa — Trenčanská župa) 2:2 (1:0). Hráno v Nitře. Zápas byl velice napínavý, pri ktorém madiarské obecenstvo zachovalo se velice surově vůči Trenčianským. Súdca Hotzenauer uspokojivý. V nedělu hrá Trenčín s Čechoslovákem z Bratislavy na hrišti v Trenčíně.

HOVORNA.

BRATISLAVA (Václav XIV). Dotaz, proč se 2. p. Varšavy píše s širokým y a 2. p. Bratislavi s úzkým i, nebyl zajisté míněn vážně. Jeť téhož způsobu, jako kdyby se někdo dotazoval, proč se 2. p. ženy píše s širokým y a 2. p. rybi s úzkým i. O správných tvarech jména Bratislava, do Bratislavy, v Bratislavě atd. bylo vykládáno v N. Ř. III, 87.

»ČERVENCOVÁ POLOVICE«. Snaha nahrazovati přívlastky vyjádřené rozličnými pády nebo předložkovými výrazy podstatného jména proti zvyku dnešního jazyka tvary přídavnými, jejímiž hlasateli jsou, jak se zdá, někteří učitelé češtiny na středních školách, zavádí naše mladší spisovatele často ke zřejmým pošetilostem. Čtli jsme již o »hrové skladbě«

(v. IV, 193), z čehož teprv po dlouhých úvahách nám vzešlo světélko, že je řeč o skladbě divadelní hry. Našim novinám se zalíbilo v »měsícových« polovicích. Čteme, co se chystá na »květnovou« polovici, kam pojede pan president v druhé polovici »červencové«, atd. Přídavné jméno vyjadřuje nějakou vlastnost, jíž se pojem vyjádřený podstatným jménem podstatně určuje. Červencové dni jsou něco jiného než dni lednové; ale polovice, ať je to polovice »červencová« či »lednová«, je pořád polovice, týž pojem čistě formální. Již na str. 112 jsme vytkli, jak cizí jsou našemu cítění taková přídavná jména u slov významu abstraktního a kvantitativního, jako je část, délka, objem; k nim patří ovšem slova jako půl, polovice, čtvrt atd. Slyšel již kdo u nás (neptáme se, četl-li; čísti lze u nás největší nesmysly) na př. o jitrnicovém kusu, o litrové půli, o librové čtvrti? Taková moudrost je také červencová polovice. Ale ovšem; čím příšerněji poctivému uchu nějaká jazyková »očista« zní, tím lépe. Taková »červencová« polovice (nebo snad také »červencový« počátek, »červencový« konec) omráčí svou nehorázností ubohého čtenáře tak, že nevidí, neslyší, necítí ostatních ubohostí dnešního novinářského slohu.

FRÝDLANT (B. H.). První slabika tohoto jména ukazuje, že jeho psaní je přizpůsobeno českému pravopisu, a není tedy závady, proč by se nemohlo psáti na konci t; píšeme obdobně také Štrasburk, Norimberk, Šternberk a pod. — Osa ve významu náprava vozu jest slovo správné a staré; vůz a dvou osách může tedy býti jmenován bez námitky »dvouosý« (ovšem nikoli dvouossý, neboť koncovka je -ý jako v dvoulistý, dvouletý, dvoustopý a pod.). — Od »vypočísti« je příčestí trpné vypočtený, nikoli vypočtěný (jako vedený, pletený a pod.). — Jde-li o vyplnění vozu, je lépe užíti předložky na než »pro«; tedy na př. byly povoleny potřebné vozy na dalších 6 vagonů drátu, pod. vozy na dobytek, na dříví a pod. Předložka pro označuje spíše toho, v čí prospěch je něco určeno, kdo něčeho užívá, komu se něčeho dostává a pod.; tedy vozy pro firmu X, pro nekuřáky, pro rychlíky a pod. — Místo »ministerium« se říká s českou koncovkou ministerstvo, nikoli »ministerství«; »ministerství« by znamenalo stav, hodnost, podobně jako »kněžství, bratrství, učitelství« a pod. — Odbaviti, odbavovati ve významu expedieren je slovo novější, přejaté nejspíše od spisovatelů slovenských a rozšířené v češtině teprve v posledních desítiletích. Není to sice slovo chybně tvořené, ale stačilo by snad i v úřední terminologii železniční obyčejnější »vypraviti, odeslati«. — Zacházeti (k němuž byl dříve i tvar dokonavý »zajíti«) má ve významu »s někým nakládati« vazbu předložkovou, zacházeti s někým nebo s něčím, nikoli pouhý instrumentál. — Předajník na označení knihy, kterou se odevzdává služba a potřebné záznamy, je slovo zajisté ne-

správné, jako už sloveso »předati« v tomto významě samo; správnější označení by bylo »kniha, seznam, rejstřík odevzdací, kniha odevzdávek« a pod. Jest ovšem pravda, že se jedno slovo snáze ujímá, ale nemáme-li takového slova a nedá-li se snadno utvořiti, je lépe se do něho nenutiti, jako se nenutíme do jednoslovných náhrad za výrazy nákladní vlak, osobní vlak a p.

KALISTĚ (F. R.) je jméno rodu středního, čísla jednotného, jako podobná místní jména jiná, Hradiště, Obořiště, Plotiště, Konopiště a pod. Tak se jmenuje r. 1511 Matěj Kuorka, Tomáškuov syn, z Kaliště (Arch. Č. 13, 503) a opět r. 1518 nacházíme »člověka svého ze vsi Kaliště Matěje Kůrku (t. 19, 353). Dnešní užívání tohoto jména v tvaru pomnožném má asi původ v napodobení místních jmen pomnožných na -ice a pod. — Na dotazy odpovídáme v tom pořádku, jak nás docházejí, a podle místa, které nám v každém sešitě na Hovornu vybude; nemějte nám tedy za zlé, nemůžeme-li odpověděti vždycky hned.

KNĚZ, BRATR (E. Z.). K n ě z má v 5. p. kněže (ne knězi), jako otec má otče (ne otci); to proto, že podobná jména původně mívala sklonění tvrdé, s 1. p. na -g, -k, a tedy se kmenové g (h), k měnilo v ž, č jako v bože, člověče. Podobně zněl původně 5. p. vítěže (dnes vítězi); -če mají všecka jména m. r. na -c, vyjma jména na -ic (panici, biřici atd.). — Mn. č. jmen k n ě z a b r a t r je kněží, bratří a skloňuje se podle »paní«. Pův. byla kněžie, bratřie hromadná jména jedn. č. žen. r. a znamenala asi »kněžstvo, bratrstvo« (jako dnes m. pánové někdy říkáme panstvo); říkalo se čstná kněžie (= ctní kněží), milá bratřie (=milí bratři), ze čstné kněžie, k milé bratří atd., ale brzy pro množný smysl vznikají i množné tvary. Vedle toho byly, jak vidíme z řídkých dokladů, i nehromadné tvary mn. č. knězi, bratři ve spojení s číslovkami; praotec Čech měl podle Dalimila »bratróv (ne bratřie) šest«, říkalo se dva bratry, ze dvú bratrú (bratry, bratrú je dv. č.) i ze dvú bratróv, ale tyto tvary u jm. kněz zanikly. Podobně bývalo vedle hromadného l i d é (stč. ľudie, lidie, lidé, což podle svědectví litevštiny původně také bylo jméno žen. r. a jedn. č.) s číslovkami nehromadné dva člověky, třie člověci, šest člověkóv, vedle hromadného k u r y (nebo kúry) nehromadné dvě slepici, tři slepicě, šest slepic.

PANÍ POSLANEC (B. H.). O tomto nesprávném a nečeském vyjadřování vyslovila se N. Ř. již II, 156. — Z á p o r o v ý g e n i t i v jest v obecném jazyce českém i v češtině spisovné proti stavu, který se jeví v jazyce starším i v nářečích východních, na ústupu. Z toho přirozeně vyplývá v dnešním jazyce jistá nejistota a kolísání. Případy, uvedené v mluvnici Gebauerově-Ertlově, 155, jsou ty, kde se záporného genitivu užívá až dosud, a to skoro pravidelně (nemám peněz, ani oka

nezamhouřil); v případech ostatních (na př. nemám klobouk) není už ani u dobrých spisovatelů té důslednosti a na první ráz patrné pravidelnosti. Aby bylo možno přesně vymeziti rozsah dnešního užívání záporového genitivu, k tomu by bylo třeba snésti z dnešních spisovatelů materiál co nejhojnější a z něho se pokusiti odvoditi pravidla i statisticky opřená. Snad i na tu práci dojde; ale pravidlo jistě aspoň podle dnešní prakse nebude ani jednotné, ani obecně platné, ani definitivní. – S k r z e v á je »skrze« rozšířené partikulí -vá, přenesenou k tomuto slovu jako k podobným jiným výrazům dialektickým, vedlevá, kroměvá a p., od jiných nesklonných slov takto zakončených (teprv — teprvá a p.). — Rozdíl mezi »n e l z e« a »n e n í l z e« je týž jako na př. mezi »netřeba« a »není třeba«. Má-li věta slovesný přísudek (sloveso určité), je zápor u slovesa: je třeba se postit — není třeba se postit; není-li ve větě slovesa určitého, připíná se zápor k tomu slovu, které je jádrem, základem přísudku: třeba se na to připravit — netřeba se na to připravovat. Rozdíl je tedy čistě formální, významem jsou si oba způsoby »nelze« i »není lze« úplně rovny. Poněvadž však v kladných větách bývá zpravidla »lze« bez určitého slovesa (jest) a cítí se proto skoro jako tvar slovesný, je výraz »nelze« v dnešní praksi více v oblibě než plné »není lze«. — N e b i n e b o ť v platnosti spojky příčinné je stejně správné; tvar základní je n e b o (ne — bo), z něhož vzniklo jednak kratší n e b (jako z tamo — tam, z ničso — nic), jednak tvar rozšířený příklonným -ti, -ť, n e b o t i, n e b o ť. Všechny čtyři tvary, »nebo, neb, neboti, neboť«, jsou v platnosti příčinné spojky v obyčeji již v jazyce starém. — Nenechávati n e s l a b i č n é p ř e d l o ž k y, na př. v, při dělení textu do řádek na konci jedné řádky a nezačínati slovem k němu příslušným řádky následující, má svůj důvod v zásadě, že se dělení slov děje podle slabik, a »v« není slabika. Ale neštěstí to není už proto, že tu nejde o slovo jedno, nýbrž o dvě, mezi nimiž je v písmě mezera už tak jak tak.

POSLÉZE (N. Ř. IV, 59 atd.). »Na Blanensku a Boskovsku se užívá slova p o s l í ž ve významu »naposled, na konec«. Vypravuje se na př. o nějaké události. Někdo z přítomných nebo sám vypravovatel připomíná, že je to divná věc, a dodá: »A poslíž, kdupak ví, je-li tu pravda« (vyslovují tam u za o). Při vypočítávání (»napřed, putum« atd.) se poslíž nevyskytá« (Fr. Trávníček). — Posléze, poslíž znamená »později, potom«, a protože »potom« je i to, co je na konec, pochopíme snadně, že se místo »konečně« někdy může říci i »potom« nebo i »poslíž«, a že se snad někde tento způsob stal i obyčejným. Říkáme »a konečně, kdo pak ví, je-li to pravda«, ale i my můžeme říci »a potom, kdo pak ví, je-li to pravda«, z čehož ovšem neplyne rovnice »potom = konečně«.

PROSTŘED (V. S.). Je-li slovo p r o s t ř e d původem podst. jm. či příslovce nějak utvořené z předložkového výrazu nějakého jména

(srv. cslov. posrědě, posrědu, posrěd, pol. **pośrzod** »prostřed« a csl. srěda »prostředek«, což patří k našim slovům středa, střídka), je otázka příliš nesnadná, abychom ji řešili zde. V češtině je p r o s t ř e d (v staré době také prosřěd, prosěd) od nejstarší doby příslovce s významem »uprostřed« nebo někdy také »doprostřed«, jehož se užívá jako předložky s 2. p. (prostřed kostela a pod.). Jako jiná příslovce, i p r o s t ř e d se spojuje na rozlišení rozličných místních významů s předložkami; říkalo se odedávna u p r o s t ř e d = v p r o s t ř e d, d o p r o s t ř e d, n a p r o s t ř e d, z p r o s t ř e d. Vykládati, že by se mělo říkati v prostředě, do prostředu atd., může jen, kdo nemá ponětí o jazyce. — Původem patří tato slova ke kořeni praslov. serd-, k němuž patří i slovo srdce, lat. cor, něm. Herz atd.

SVÍTIVO, SVÍTIDLO (V. L.). Podstatná jména s příponou -ivo (-vo), jako palivo (topivo), svítivo, krmivo, pečivo a pod., znamenají zpravidla látku, hmotu, materiál, jehož se užívá k výkonu označenému slovesným kmenem základním; palivo je tedy uhlí, dříví, rašelina atd. (Brennstoff, Brennmaterial) a pod. Jde-li o vyjádření nástroje, zařízení, které vykonává jistou činnost anebo kterým se vykonává, bývá užito v nynější češtině buď přípony -dlo, na př. šidlo (čím se šije), rádlo, bidlo, trdlo, struhadlo, kusadlo atd., anebo (řidčeji) přípony -č, na př. bič, rýč, kopáč, nosič (mostní), vodič (elektrický), sběrač, ačkoli se příponou -č tvoří v novém jazyce spíše jen jména činitelská, jež pak přenášením významu nabývají někdy významu nástrojového (nosič = 1. kdo nosí, 2. co nosí, nese). Mají-li tedy názvy dosud užívané »osvětlovací těleso, topné těleso«, které jsou jen pouhým překladem německých názvů Beleuchtungskörper, Heizkörper, býti nahrazeny výrazy čeestějšími, významu co nejširšího a pokud možná jednoduchými, jest tedy nejlépe se rozhodnouti pro slova utvořená z kmenů sloves svítiti a topiti příponou -dlo, s v í t i d l o, t o p i d l o. U slova svítidlo měla by ovšem jako u jiných slov téhož způsobu (struhadlo, kusadlo, kyvadlo, napajedlo a pod.) kmenová samohláska býti zkrácena (světidlo), ale slova nově tvořená nepodrobují se už vždy hláskovým zákonům odvozenin starých (houpadlo, zkoumadlo) a právě proto, že v jazyce nynějším není dost citu pro toto pravidlo o krácení kmenové samohlásky, mohl by normalisovaný tvar světidlo sváděti mimo to i k nesprávnému pojetí. Slovo svítidlo (světidlo) dokládá ostatně už Jungmann z mluvnice Rosovy, užívá se ho prý podle něho i na Moravě na označení loučí k svícení; v Čelakovského Slov. nár. písních (II. 34) namítá dívka svému hochovi: »Ach, jak bych já tě k nám do chaloupky pustila, když my nemáme v celém stavení svítidla? Dej si, můj milej, grešli na svíčku, já dám dvě; pak se budeme spolu milovat až do dne.«

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskla firma: Th. Venta, společnost s r. o. v Praze-I., Bílkova ul. č. 17.

HOVORNA.

222. — Složiti 222. — Slyším zvoniti 222. — Snad 95. — Snímaná pečeně 95. — Souvrstevník 287. — Stržeň, ostržán 158, 255. — Studnice 159. — Stůl 222. — Svítivo, svítidlo 314. — Sýkorovic pole 223. — Šperkářství 223. — Tu- i cizozemská vína 287. — Tvář 224. — U připojení 95. — U vrácení 287. — Uvázati koně »o sloup«, 256. — Vaňous 256. — Vejíti se 288. — Velikán 224. — Víceodvésti 96. — Vidno 160. — Vlář 96. — Vyrozuměti 224. — Zákampí 32, 96. — Zapovídati 256. — Zapraviti 32. — Zapříčiňovati 224. — Zmužilý, zmužiti se 160. — Zvěstování 126. —

Ministerstvo školství a národní osvěty 16.

OMYLY TISKOVÉ.

64, 256.

